

Rereading the historical geography and political position of Kerman in the Achaemenid period

Mohammad Reza Amiripour¹ and Parviz Hossein Talaei²

1- Department of History, Faculty of Literature and Humanities, Shahid Bahonar University of Kerman, Kerman, Iran.

2- Department of History, Faculty of Literature and Humanities, Shahid Bahonar University of Kerman, Kerman, Iran.

ARTICLE INFO	ABSTRACT
Article type: Research Article Received: 2025/07/21 Accepted: 2026/02/13 pp: 53- 67 Keywords: Achaemenids; Historical Geography; Political-Administrative History; Kerman.	Kerman, the largest province of Iran, is located in the southeastern part of the Iranian Plateau and has long been regarded as one of the major centers of civilization and historical development in this region. Archaeological evidence recovered from sites such as Tepe Eblis, Tepe Yahya, Shahdad, and Jiroft attests to the ancient background and long-standing significance of this land. The aim of the present study is to elucidate the position of the historical geography of Kerman within the political, administrative, and economic structure of the Achaemenid Empire and to examine its role in the development of the eastern Iranian Plateau. This research is conducted using the historical method and a descriptive-analytical approach, based on library research and the analysis of historical and geographical sources, as well as Achaemenid inscriptions. The findings of the study indicate that, due to its distinctive geographical position between Persis, Parthia, Gedrosia, and the Persian Gulf, Kerman played an effective role in the political, economic, and communication networks of the Achaemenid Empire. Furthermore, this region was initially part of the province of Persis; however, following the political transformations of the reign of Darius I, it gradually emerged as an administrative unit distinct from Persis within the framework of the Achaemenid satrapal system. The contribution of this study lies in presenting an integrated analysis of the relationship between geography and politics in Achaemenid-period Kerman and in clarifying the position of this region within the administrative structure of the empire. Among the limitations of the research are the dispersion of historical data and the scarcity of direct sources concerning the precise boundaries and administrative organization of Kerman during the Achaemenid period.
	Citation: Amiripour, M. R., & Hossein Talaei, P. (2025). Rereading the historical geography and political position of Kerman in the Achaemenid period. <i>Journal of Politics in the Mirror of History</i>, 2(2), 53-67. © Authors retain the copyright and full publishing rights Publisher: Urmia University. DOI: https://doi.org/10.30466/jhf.2026.56394.1045 DOR: https://dorl.net/dor/20.1001.1.30606411.1404.2.2.4.4

¹ **Corresponding author:** Hossein Talaei, Parviz, **Email:** parviztalaei@uk.ac.ir, **Tell:** +9893431322272

Extended Abstract

Introduction

Historical geography, as a branch of geographical studies, examines the impact of the natural and human environment on the course of historical events, political and economic transformations, and changes in territorial boundaries. Studying the historical geography of a region—particularly areas with a long-standing past such as Kerman—can provide clear insight into its role within former political and economic structures. Kerman, today known as the largest province of Iran, possesses a rich historical and cultural background. Numerous archaeological remains, including Tepe Yahya, Qal'eh Dokhtar, Qal'eh Ardeshir, the Bam Citadel, and the Rayen Citadel, attest to the long-standing significance of this land. Greek and Roman historical sources such as Strabo, Pliny, and Ammianus Marcellinus also described Kerman as a fertile region endowed with abundant resources. During the Achaemenid period, Kerman—referred to in contemporary sources as Boutia and later known as Carmania—constituted part of the fourteenth satrapy of this vast empire and held considerable political and economic importance. Evidence of this significance includes the use of timber from this region by Darius the Great in the construction of the palaces of Susa and Persepolis, as well as the exile of Nabonidus, the defeated king of Babylon, to Kerman. Despite this importance, comprehensive and analytical studies addressing the interrelationship between Kerman's natural, economic, and human geography and its political role during the Achaemenid era remain limited and fragmented. Therefore, it is necessary to re-examine the historical geography of Kerman while closely analyzing the political developments and strategic position of this region within the Achaemenid Empire. The principal research question of the present study is: How did the characteristics of Kerman's historical geography influence its political and economic status during the Achaemenid period, and what role did this land play within the policies and structure of the Achaemenid Empire? The aim of the research is to analyze and reconstruct the historical geography of Kerman during this period and to examine the relationship between natural, economic, and human conditions and its political and administrative transformations.

This research employs the historical method with a descriptive–analytical approach, based on library research and the analysis of historical and geographical sources as well as Achaemenid inscriptions.

The examination of Kerman's historical geography during the Achaemenid period demonstrates that, owing to its geographical position, natural resources, and strategic role, this region occupied a key place within the imperial structure. The division between the arid and impoverished northern areas and the fertile southern regions not only shaped settlement and agricultural patterns but also influenced Achaemenid economic and military policies. The mineral resources and fertile soils of southern Kerman supplied essential raw materials to the empire and carried symbolic significance, as reflected in the use of timber from this region in the royal constructions of Persepolis and Susa, underscoring Kerman's economic and cultural role in imperial projects.

Analysis of inscriptions and historical sources indicates that Kerman, as the fourteenth satrapy under the designation Boutia, played a strategic role within the Achaemenid satrapal network. Human, financial, and natural resources from this region were transferred to the imperial capitals and other satrapies, transforming Kerman into a crucial node in maintaining the political and economic cohesion of the empire. Moreover, its position as a corridor between central Iran and the eastern territories enhanced its strategic importance in controlling trade routes and securing frontier regions.

Politically, Kerman's role extended beyond resource provision. The exile of Nabonidus, the defeated Babylonian king, to this region illustrates its importance in Achaemenid policies aimed

at consolidating power and controlling subject populations. This action reflects Kerman's strategic status as a remote yet vital region within imperial calculations.

Economically, the analysis of historical geography reveals that Kerman, with its mineral wealth, fertile soils, and limited agricultural capacity, played an effective role in meeting the needs of the empire. The arid and less productive northern half also functioned as a natural defensive frontier, protecting the imperial core and hindering incursions by hostile tribes.

Overall, the study of Kerman's historical-political developments during the Achaemenid era shows that this land simultaneously fulfilled economic, political, and strategic functions, strengthening connections between the imperial center and its frontier regions. Given its geographical features, economic resources, and strategic location, Kerman was not merely part of the imperial economic network but played a crucial role in ensuring Achaemenid political stability and cohesion.

Thus, the study of Kerman's historical geography allows for a more precise understanding of this region's position within Achaemenid economic and political policies. The findings demonstrate that, through its natural and human characteristics, Kerman functioned as a connective bridge, an economic resource base, and a strategic hub, playing a vital role in maintaining the coherence and effectiveness of the empire. This research emphasizes that the simultaneous analysis of historical geography and political history is key to understanding the relationship between the natural environment and political transformations in ancient Iranian history and clarifies the significance of Kerman within the broader Achaemenid network.

Declarations

Funding: This research received no external funding.

Authors' Contribution: The authors contributed equally to the conceptualization and writing of the article. All of the authors approved the manuscript's content and agreed on all aspects of the work.

Conflict of Interest: The authors declare that they have no conflicts of interest.

Acknowledgements: The authors would like to thank the manuscript reviewers whose invaluable feedback improved the quality of the manuscript.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

بازخوانی جغرافیای تاریخی و جایگاه سیاسی کرمان در دوره هخامنشی

محمدرضا امیری پور^۱ و پرویز حسین طلائی^۲

۱- گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید باهنر کرمان، کرمان، ایران.

۲- گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید باهنر کرمان، کرمان، ایران.

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	کرمان که امروزه به عنوان پهناورترین استان ایران شناخته می شود و در جنوب شرق فلات ایران قرار دارد، از دیرباز یکی از کانون های مهم تمدنی و تاریخی به شمار می رفته است. شواهد باستان شناسی برجای مانده از محوطه هایی چون تل ابلیس، تپه یحیی، شهداد و جیرفت، گویای پیشینه ی کهن این سرزمین است. هدف پژوهش حاضر، تبیین جایگاه جغرافیای تاریخی کرمان در ساختار سیاسی، اداری و اقتصادی امپراتوری هخامنشی و بررسی نقش آن در تحولات شرق فلات ایران است. این پژوهش با روش تاریخی و با رویکرد توصیفی-تحلیلی و بر پایه ی مطالعات کتابخانه ای و تحلیل منابع تاریخی، جغرافیایی و کتیبه های هخامنشی انجام شده است. یافته های پژوهش نشان می دهد که کرمان به دلیل موقعیت جغرافیایی خاص خود، میان پارس، پارت، گدروزیا و خلیج فارس، نقشی مؤثر در پیوندهای سیاسی، اقتصادی و ارتباطی امپراتوری هخامنشی ایفا می کرده است. همچنین این سرزمین در آغاز بخشی از ایالت پارس بوده، اما در پی تحولات سیاسی دوره ی داریوش اول، به تدریج به عنوان واحدی اداری متمایز از پارس در چارچوب نظام ساتراپی های هخامنشی مطرح شده است. دستاورد این پژوهش، ارائه ی تحلیلی یکپارچه از پیوند جغرافیا و سیاست در کرمان دوره ی هخامنشی و روشن ساختن جایگاه این سرزمین در ساختار اداری امپراتوری است. از جمله محدودیت های تحقیق می توان به پراکندگی داده های تاریخی و کمبود منابع مستقیم درباره ی مرزهای دقیق و ساختار اداری کرمان در دوره ی هخامنشی اشاره کرد.
دریافت: ۱۴۰۴/۰۴/۳۰	
پذیرش: ۱۴۰۴/۱۱/۲۴	
صص: ۵۳-۶۷	
واژگان کلیدی: هخامنشیان، جغرافیای تاریخی، تاریخ سیاسی-اداری، کرمان.	
استناد: امیری پور، محمدرضا؛ و حسین طلائی، پرویز. (۱۴۰۴). بازخوانی جغرافیای تاریخی و جایگاه سیاسی کرمان در دوره هخامنشی. نشریه سیاست در آینه تاریخ، ۲(۲)، ۵۳-۶۷.	
	
© نویسندگان حق چاپ و حقوق کامل نشر را حفظ می کنند.	
DOI: https://doi.org/10.30466/jhf.2026.56394.1045	
DOR: https://dorl.net/dor/20.1001.1.30606411.1404.2.2.4.4	

مقدمه

جغرافیای تاریخی به عنوان شاخه‌ای از دانش جغرافیا، به بررسی تأثیر محیط طبیعی و انسانی بر روند وقایع تاریخی، تحولات سیاسی و اقتصادی و تغییرات مرزی می‌پردازد. مطالعه جغرافیای تاریخی یک منطقه، به‌ویژه مناطقی با سابقه دیرینه مانند کرمان، می‌تواند بینش روشنی نسبت به نقش آن در ساختار سیاسی و اقتصادی گذشته ارائه دهد.

کرمان، که امروزه به عنوان وسیع‌ترین استان ایران شناخته می‌شود، پیشینه‌ای تاریخی و فرهنگی غنی دارد. آثار باستانی متعدد از جمله تل ابلیس، قلعه دختر، قلعه اردشیر، ارگ بم و ارگ راین، نمایانگر اهمیت دیرینه این سرزمین هستند. منابع تاریخی یونانی و رومی مانند استرابون، پلینی و آمیانوس مارسلینوس نیز کرمان را منطقه‌ای حاصل‌خیز با منابع غنی توصیف کرده‌اند. در دوران هخامنشی، کرمان که در منابع این دوره با نام «بوتیا» ذکر شده و بعدها به «کارمانیا» معروف گردید، بخشی از ساتراپی چهاردهم این امپراتوری وسیع بوده و اهمیت سیاسی و اقتصادی چشمگیری داشته است؛ به گونه‌ای که داریوش بزرگ از منابع چوبی این منطقه در کاخ‌های شوش و تخت جمشید بهره برده است و نبونید، پادشاه بابل، پس از شکست، به کرمان تبعید شده است. با این حال، با وجود اهمیت کرمان در دوره هخامنشی، پژوهش‌های جامع و تحلیلی درباره ترکیب جغرافیای طبیعی، اقتصادی و انسانی این سرزمین با نقش سیاسی آن محدود و پراکنده است. لذا ضرورت دارد تا ضمن بازخوانی جغرافیای تاریخی کرمان، روند تحولات سیاسی و جایگاه استراتژیک این منطقه در امپراتوری هخامنشی به‌طور دقیق بررسی شود.

پرسش اصلی پژوهش حاضر این است که: "ویژگی‌های جغرافیای تاریخی کرمان چگونه بر جایگاه سیاسی و اقتصادی این منطقه در دوره هخامنشی تأثیر گذاشته است و این سرزمین چه نقشی در سیاست‌ها و ساختار امپراتوری هخامنشی داشته است؟" هدف پژوهش، تحلیل و بازسازی جغرافیای تاریخی کرمان در این دوره و بررسی رابطه میان شرایط طبیعی، اقتصادی و انسانی با تحولات سیاسی و اداری آن است.

وجه تسمیه کرمان

مورخان ایرانی و خارجی راجع به وجه تسمیه منطقه و شهر کرمان نظرات متنوعی ارائه کرده‌اند، از جمله «کرمانیان»، «کارمانیا»، «کارامانیا»، «جرمانی» و به‌صورت ترکیب دیار کریمان (دانشور، ۱۳۸۲: ۱۵). برخی منابع اساطیری کرمان را به کرمان بن فلوج بن لنتی بن یافت بن نوح نسبت داده‌اند و مکران را برادر او دانسته‌اند، یا آن را از اولاد هیتال بن سام دانسته‌اند (باستانی پاریزی، ۱۳۹۴: ۲۷). تواربخ عرب و یهود نیز کرمان را فرزند هیتال یا هیتال از نسل نوح می‌دانند و در کتب فارسی از نواده‌های طهمورث یاد شده است. همچنین برخی، کرمان و مکران را دو برادر دانسته‌اند که نسبشان به کیومرث می‌رسد (دریاگشت، ۱۳۷۰: ۹). در اساطیر ایرانی، کیومرث به‌عنوان اولین انسان شناخته می‌شود و طهمورث را مترادف با نوح می‌دانند (مسعودی، ۱۳۶۵: ۸۱-۸۲). برخی منابع غیرمعتبر پارسی، کرمان و مکران را فرزند فارس و نواده کیومرث دانسته و در یک نسخه، کرمان و مکران را برادر فارس ضبط کرده‌اند (وزیری، ۱۳۸۵: ۲۴۴). از نظر واژه‌شناسی، در اوستا و سنسکریت کرمان به معنای «کوشا» و نریمان به معنی «مردانه» است (کرمان در یک نگاه، ۱۳۸۹: ۱۷).

برخی پژوهشگران نام کرمان را برگرفته از قبیله‌ای می‌دانند که هرودوت به نام «گرمانی» ذکر کرده است؛ وی این قبیله را از قبایل کشاورز ایرانی دانسته و نئارخوس نیز آنان را ساکنان Carmania معرفی کرده است که شیوه زندگی‌شان مانند پارس‌ها بوده و برای جنگ مجهز بوده‌اند (هرودوت، ۱۳۸۹، ج ۱: ۱۶۰؛ Briant, 2001).

کرمان در متون جغرافیایی و تاریخی به‌صورت ک یا ک نوشته شده است (وزیری، ۱۳۸۵: ۲۴۴؛ دریاگشت، ۱۳۷۰: ۹). برخی انتساب آن را به کرم هفتواد و برخی دیگر به کارمانیا نسبت داده‌اند، اما منابع قدیم و معاصر این انتساب را تأیید نکرده‌اند (کارنامه اردشیر بابکان، ۱۳۹۳: ۱۹۱؛ نهچیری، ۱۳۸۰: ۱۸۱).

از نظر واژه‌شناسی، ریشه «کر» در سنسکریت به معنای کار و کوشش است و واژه‌های «کرم»، «کرمینه» و «کرمان‌بندا» نیز همین معنا را دارند (کرمان در یک نگاه، ۱۳۸۹: ۱۶). اگر «کارمان» را مرکب از «کار» به معنای جنگ و «مان» به معنای محل بگیریم، معنای آن «جایگاه دلاوری و نبرد» است (خیراندیش، ۱۳۶۸: ۱۷).

در متون قدیم، طایفه‌ای به نام «خاری» یا «کاری» نیز ذکر شده که احتمالاً از ارمنستان آمده بودند و نواحی چون کاریان و قلعه کاریان به آنان نسبت داده شده است؛ این طایفه خانواده اصلی اردشیر بابکان را نیز شامل می‌شده است (باستانی پاریزی، ۱۳۹۴: ۴۲۶).

پورداوود معتقد است که نام کارمانیا به معنای محل و میهن طایفه‌ای به نام «کاری» است و بخش دوم «مانیا» به معنای زادگاه و سرزمین است (پورداوود، ۱۳۸۰: ۷۰۳). باستانی پاریزی نیز وجه تسمیه کرمان را برگرفته از طایفه‌ای محلی با نام «کارا» یا «کاری» می‌داند که زندگی و هنر بومی آنان در نام مکان‌ها و آبادی‌های این منطقه بازتاب یافته است (باستانی پاریزی، ۱۳۹۴: ۴۲۹-۴۲۷). علاوه بر آن، واژه‌هایی مانند کاریز و آبادی‌های باستانی مانند کارزار نیز به همین طایفه مرتبط هستند (باستانی پاریزی، ۱۳۹۴: ۴۲۹). در نتیجه، وجه تسمیه کرمان را می‌توان منسوب به طایفه‌ای محلی و ویژگی‌های اجتماعی و اقتصادی مردم منطقه دانست، که هم با منابع یونانی و هخامنشی همخوانی دارد و هم بیانگر فعالیت‌های کشاورزی، دلاوری و سازندگی مردم آن منطقه است.

ورود آریایی‌ها به کرمان

مهاجرت آریا نژادها به بخش‌های جنوبی ایران، به احتمال زیاد جدا و مستقل از مهاجرت مادها صورت گرفت. هردوت ایرانیان نواحی جنوبی را از مادها متمایز دانسته، آن‌ها را زیر اسم مشترک «پرسای» گروه‌بندی می‌کند. اسم نواحی جنوب شرقی گدروزیا (مکران) و کرمان از همین اقوام پرسای اشتقاق یافته است. این ایرانی‌ها احتمالاً در خراسان، از شاخه‌ی شمالی آریان‌ها جدا می‌شوند و سیستان را اشغال می‌کنند. «اچ، کی پرت» بر این فرض است که حرکت آریایی‌ها به سوی جنوب و از طریق سیستان جداگانه انجام گرفته است. آریایی‌هایی که از سیستان راه افتاده بودند، باید نخست از بیابان گذشته و وارد بخش شمال شرقی امروزی کرمان شده و به سوی برآمدگی سر راه که چه از نظر شکل زمین‌شناسی و چه از دیدگاه جهت‌گیری شمال شرقی- جنوب غربی به رشته‌کوه‌های زاگرس تعلق دارند، حرکت کرده باشند (بارتولد، ۱۳۷۷: ۱۶۹-۱۷۰).

بیابان‌های کرمان و مکران و سند را چون بیابان‌های خراسان، خشک و بی‌حاصل نمی‌پنداشتند؛ از این رو محل سکونت طوایف بیابان‌گرد بودند. کوهپایه‌ها برای کشت و کار و ایجاد باغ‌های میوه‌جات استعداد داشت. دیری نگذشت که مردم آن‌جا به شیوه‌ی یک‌جا نشین بودن خو گرفتند (بارتولد، ۱۳۷۷: ۱۷۲). «هرودوت»^۱ از ایشان به نام «گرم‌ان‌ها» یا «کرمان‌ها»^۲ یاد نموده است (هرودوت، ۱۳۸۹، ج ۱: ۱۶۰).

آریایی‌ها مدت‌ها پس از آن‌که در نواحی شمال کرمان مستقر شدند، به نواحی جنوبی‌تر آن و یا به اصطلاح «گرمسیر» رخنه کردند، به همین دلیل ساکنان اولیه‌ی بومی توانستند تا اندازه‌ای مشخصات نژادی خود که آنان را از آریایی‌ها متمایز می‌سازد حفظ کنند (بارتولد، ۱۳۷۷: ۱۷۵).

موقعیت جغرافیایی کرمان در دوره هخامنشیان

کرمان که در دوره‌ی هخامنشیان «یوتیا»^۳ نامیده می‌شد، میان خلیج فارس و پارس (انسان)^۴ و مکران (بلوچستان امروزی) و پارت واقع بود و به دو قسمت تقسیم می‌شد: کرمان کویر و کرمان حاصلخیز (مشکور، ۱۳۷۱: ۱۸۲). هیچ مشخصه‌ی بارزی در مورد مرزهای کرمانیا وجود ندارد و ممکن است مرزهای آن در طول زمان تغییر کرده باشد. همان‌طور که هرگز به‌عنوان یک ساتراپی (استان) جداگانه در کتیبه‌های سلطنتی هخامنشی ذکر نشده است، به همین دلیل احتمال دارد که آن بخشی از پرسیس^۵ (پارس) باشد (اگرچه از بیابان‌ها و کوه‌ها جدا شده است)، حداقل در دوران داریوش اول که یکی از وزن‌های هرمی او (که در حال حاضر در

^۱ Herodotus

^۲ Germani

^۳ Jutija (Yotiya)

^۴ انسان یا انزان در حقیقت بخش غربی و کوهستانی ایلام بود. هیتس (Hinz) انزان یا انسان را از کوه‌های بختیاری تا کویر لوت و کرمان امروزی می‌داند (رجبی، ۱۳۸۰، ج ۲: ۱۱۶).

^۵ Persis

آرمیتاژ^۱ لنینگراد نگهداری می‌شود) در کرمان امروزی یافت شد. در بعضی موارد، کارمانیا^۲ باید از پارس جدا شده باشد؛ زیرا در زمان اسکندر یک ساتراپی در ساحل خلیج فارس به سمت غرب هرمز بود؛ در شرق توسط گدروزیا محدود بود. بعضی از نویسندگان (مانند بطلمیوس) بیابان‌های شمالی کارمانیا (کویر کرمانیا) را نام برده‌اند، تا آنجا که به پارتیا و آریا کشیده می‌شد (Schmitt, 1990). در شرق پارس جاده‌ای به کارمانیا (کرمان) می‌رسید که مرکز اصلی آن در سمت جنوبی تری از شهر کنونی کرمان و احتمالاً در جهت هرمز قرار داشت. مرکز کارمانیا جایی بود که اسکندر پنج روز در آن توقف کرد تا به هرمز برود، احتمالاً دره‌ی حاصلخیز جیرفت بود که در دوره‌ی اسلامی شهر «دایکانوس» (دقیانوس) در سبزواران که در آنجا به دوره‌ی باستان مربوط می‌شد، این سرزمین با دره‌های فراخ بود که تا بعدها در سده‌های میانه کشاورزی خوبی داشتند (کوک، ۱۳۸۵، ج ۲: ۷۰). «پوتینجر» در سال ۱۸۱۰ میلادی، متذکر شده که پیک‌ها یا نامه برها، فاصله‌ی کرمان تا هرات را هجده روز طی می‌کردند، اما می‌افزاید که احتمال خطر مرگ بسیار زیاد است. باین حال کراتروس و آنتیوخوس سوم از این جاده به موفقیت گذشته‌اند (کوک، ۱۳۹۰: ۳۲۸).

کارمانیا در جغرافیای استرابو^۳

استرابو در شرح جغرافیای کارمانیا می‌گوید^۴: کرمانیا آخرین پاره از سرزمین آن ساحلی است که از مصب رود سند آغاز می‌شود، گرچه بسیار شمالی‌تر از مصب رود سند است. نخستین دماغه‌ی سرزمین کرمانیا به مقدار زیادی در سمت جنوب پیش می‌رود. کرمانیا پس از آن که همراه با دماغه‌ی جلو آمده از شبه‌جزیره‌ی عربستان که از این سوی خلیج فارس پیداست رو به داخل خلیج فارس پیچ می‌خورد، ادامه دارد تا به سرحد پارس برسد، برای گذر از این سو به آن سوی خلیج فارس یک روز کافی است؛ وی همچنین ادامه می‌دهد: کرمانیا سرزمین پهناوری است که روبه‌داخل خشکی در میان گدروزیا^۵ (بلوچستان یا مکران) و پارس واقع است، اما بیش از گدروزیا، در سمت شمال امتداد می‌یابد. دلیل این مدعا وجود انواع میوه‌های فراوان در آن سرزمین است. آنجا همه گونه درختان میوه را می‌توان یافت. به‌استثنای درخت زیتون با منتهای عظمت جثه و اراضی آن از آب رودخانه مشروب می‌گردد. اونسیکریتوس از وجود رودخانه‌ای (رودخانه هیکتانیس^۶) در کرمانیا خبر می‌دهد که با خود ذرات طلا می‌آورد^۷. می‌گوید در آنجا معدن نقره و مس و خاک سرخ فراوان است. دو کوه دارد، یکی از گوگرد و دیگری از نمک است. کرمانیا بیابانی دارد که هم با پارتیا و هم با پارتیکانه هم‌مرز است (استرابو، ۱۳۸۲: ۳۱۵-۳۱۶).

کرمان در کتیبه‌های هخامنشی

در اوایل دوره هخامنشی، نام کرمان در کتیبه‌ی سه‌زبانه داریوش اول (۵۲۲-۴۸۶ ق.م) در منشور بنیان کاخ شوش ذکر شده است. این کتیبه شامل فارسی باستان (DSf)، ایلامی (DSj) و بابلی (Akkadian/Babylonian) است و به کرمان به‌عنوان منطقه‌ای اشاره می‌کند که از آن چوب یاکا (بیش مگن) برای ساختن کاخ شوش فراهم شده است. (de Planhol and Hourcade, 2017). در متن منشور آمده است که الوار کاج از مناطق مختلف، از جمله کرمان، برای شوش آورده شده است (شارپ، ۱۳۸۸: ۹۹). همچنین، در لوحه‌های باروی تخت جمشید، کرمانیا به‌طور مکرر در رابطه با مسافران بین این منطقه و شوش ذکر شده است (Schmitt, 1990). بارتولد نیز از سنگ‌نبشته‌ای سه‌زبانه شامل پارسی باستان، ایلامی و بابلی در منطقه ماهان کرمان نام می‌برد که از مقبره شاه نعمت‌الله ولی به‌دست آمده و شامل عبارت «من داریوش شاه، شاه بزرگ، شاه شاهان، شاه ایالت، پادشاه این خاک، پسر ویشتاسپ هخامنشی هستم» است (به نقل از مشکور، ۱۳۷۱: ۱۸۲).

^۱ Ermitage

^۲ Carmania

^۳ Strabo

^۴ به آن‌ها به عنوان Karmanitoi، اشاره می‌کند، در حالی که «پلی بیوس» (Polybius)، Karmánioi، را ارائه می‌دهد همان‌طور که قبلاً «کتزیاس» (Ctesias) اشاره کرده بود (de Planhol and Hourcade, 2017).

^۵ Gedrosia

^۶ Hyktanis

^۷ این رود همان هلیل رود است که در متون تاریخی از آن تحت عنوان هیکتانیس، آریوس، دیورود، دیوانه رود (به دلیل طغیان‌های فراوان) و هری رود یاد شده است (تاج‌پور، ۱۳۹۰: ۴۹ و ۶۷).

جایگاه کرمان در میان ساتراپی‌های هخامنشیان

هرودوت درباره‌ی سازمان و تشکیلات جامعه‌ی پارسی می‌گوید: پارسی‌ها به قبیله‌های متعددی تقسیم می‌شوند، قبایلی که کوروش دوم آن‌ها را برای شورش خود فرا خواند عبارت‌اند از: پاسارگادها، مارافی‌ها و ماسپی‌ها؛ بقیه‌ی پارسیان از وابستگان قبایل یاد شده هستند. پاسارگادها از همه برتر و نجیب‌ترند و دودمان هخامنشی که شاهان پارسی از آن‌ها برآمده‌اند از این قبیله‌اند. پارسیان دیگر به این ترتیب‌اند: پانتالیان، دروزیان، گرمانیان^۱ که به زراعت می‌پرداختند و کشتگراند، دیگران یعنی دائن‌ها، مردیان، درویک‌ها و ساگارتی‌ها دامدار و چادرنشین‌اند (هرودوت، ۱۳۸۹، ج ۱: ۱۶۰).

در ابتدای حکومت کوروش دوم (۵۵۰-۵۲۹ ق.م) به‌طورقطع نمی‌توان نسبت به موقعیت کرمان در میان ساتراپی‌های هخامنشی سخن گفت، اما تا حدوی می‌توان آن را مشخص کرد. راجع به فتوحات کوروش دوم و لشکرکشی وی به شرق باید گفت که چون در کتیبه‌های تخت جمشید و نقش رستم داریوش، اسامی ایالاتی ذکر می‌شود که از قرار معلوم، نه در زمان کمبوجیه جزو ایران گردیده‌اند و نه در زمان داریوش اول، پس باید گفت که این ایالات در همان اوان که داریوش به‌طرف شرق فلات ایران لشکر کشیده، تابع شده‌اند؛ بنابراین اسامی ایالاتی که در زمان کوروش جزو دولت او شده‌اند، این است: پارت (خراسان)، زرنگ (سیستان)، هرات، خوارزم، باختر، سغد، گندار، ته‌تگوش، ارخواتیش (رخج قرون بعد یا قندهار کنونی) (پیرنیا، ۱۳۶۹، ج ۱: ۳۷۵). همان‌طور که مشخص است، نام کرمان و یا طوایف یا نواحی‌ای از کرمان در این ایالات نیست که احتمالاً بتوان دلیل آن را این دانست که کرمان در همان ابتدای حکومت کوروش تحت سلطه‌ی وی بوده است و احتمالاً جزئی از ایالت پارس.

وسعت ممالک ایران در زمان داریوش اول به این صورت بود: در شمال از مغرب به مشرق، رود دانوب، کوه‌های قفقاز، دریای کاسپین یا دریای گرگان (خزر کنونی)، رود سیحون (کسارتس). در مغرب به‌قول هرودوت صفحات غربی شبه‌جزیره بالکان تا نقطه‌ای در ساحل دریای آدریاتیک، جزایر بحرالجزایر، اوهس پرید (بن‌غازی کنونی) و صحرای لیبیا. در مشرق وادی سند و موافق نوشته‌های هرودوت، پنجاب هند. در جنوب، دریای عمان (اریتره)^۲ با خلیج پارس و حبشه مجاور مصر (پیرنیا، ۱۳۶۹، ج ۱: ۶۹۱)؛ اما به صورت کلی و برای تمام دوره هخامنشی می‌توان این تقسیم‌بندی را در نظر گرفت: از طرف مشرق، کوه‌های «پاراپامیزاد» و رود سند. از جانب شمال، رود سیحون و دریای خزر و دریای سیاه و کوه‌های قفقاز. از سمت جنوب دریای عمان و خلیج فارس. مرز غربی به جهت کشمکش همیشگی میان یونان و ایران درست مشخص نبوده است ولی روی‌هم‌رفته دریای «اژه»^۳ را برای حد غربی آن کشور می‌توان فرض نمود (مشکور، ۱۳۷۱: ۱۶۰). پس می‌توانیم از سمت دجله به‌طرف مشرق را این‌گونه شرح داد: ۱- ماد بالاخص که شامل آذربایجان، همدان، گروس، قسمتی از کردستان، کرمانشاهان، نهاوند، عراق، ولایات ثلاثه، ری، اصفهان، یزد. ۲- پارس با کرمان. ۳- عیلام قدیم و صفحات کوسی‌ها. ۴- ولایت کادوسی‌ان یا گیلان. ۵- صفحه‌ی آماردها و تپوری‌ها. ۶- وهرکان یا گرگان. ۷- پارت یا خراسان. ۸- هرایو یا هرات. ۹- مرگو یا مرو. ۱۰- زرنگ یا سیستان. ۱۱- هرخواتیش یا رخج قرون بعد. ۱۲- تگوش. ۱۳- گندار. ۱۴- سند. ۱۵- باختر (پیرنیا، ۱۳۶۹، ج ۱: ۶۹۱).

بر اساس یکی از کتیبه‌های اکدی شوش و در توضیحات کتیبه، نهایی‌ترین زوایای امپراطوری یادآوری و نمایانده شده‌اند: مرکز (ایلام، بابل)، غرب دور (سارد، یونیه)، شمال (باختریش، سغدیان، خوراسمی)، شرق (کرمانیه، گنداره، سند)، غرب و جنوب غرب (سوریه، مصر، نوبیه) (بریان، ۱۳۷۹: ۴۰۱).

ایالت‌های ایران در دوره‌ی هخامنشی به روایت هرودوت (۴۸۴-۴۲۵ ق.م): داریوش اول امپراتوری خود را به بیست ایالت که ایرانیان به آن ساتراپی (خستره یا شهربی) می‌گویند، تقسیم کرد^۴. او اداره‌ی هر شهربی را به یک فرماندار (شهرب) سپرد، سپس

^۱ Germanioi

^۲ Erythre

^۳ Egee

^۴ داریوش در کتیبه‌ی نقش رستم شمار ایالات تحت فرمان خود را ۳۰ ایالت ذکر کرده است و این اختلاف با فهرست هرودوت را می‌توان در این دانست که فهرست هرودوت از نظر مالی است، مثلاً قرطاجنه «کارتاژ» یا کرخا هیچ نوع مالیات و خراجی به شاهنشاه هخامنشی نمی‌دادند و قرارداد او با ایران، یک نوع اتحاد و کمک معنوی بود که به تقاضای ایران در مواردی انجام می‌شد، یا زمانی که هرودوت تاریخ ایران را می‌نوشت، برخی نواحی جزء ایران نبود و از ایران جدا شده بود مانند مقدونیه و سکا‌های آن‌سوی دریا. به‌طور کلی باید گفت که هرودوت به‌جای نام ایالات، اسامی اقوامی را که در آن مسکن داشته‌اند یاد کرده است، ولی داریوش اسامی جغرافیایی و تاریخی را به ترتیب ذکر ایالات در سنگ‌نبشته‌ی نقش رستم از نظر احساسات ملی داریوش یا پارسی‌ها است، و ترتیب فهرست هرودوت از حیث تقدم و تاخر تاریخ تشکیلات اداری ایران می‌باشد (مشکور، ۱۳۷۱: ۱۸۴).

برای هر ملتی خراجی ثابت تعیین کرد و برای این کار اقوام همسایه را جزو ملتی محسوب داشت یا بدون در نظر گرفتن همسایگی، برخی اقوام را با اقوام دورتر در یک گروه قرار داد. بر طبق این تقسیم‌بندی، کرمان جزو شهری چهاردهم همراه با ساگارتی‌ها^۱، سارانژها^۲ (زرنگ (سیستانی‌ان))، تامانیان^۳، اوتیان^۴، می‌کیان^۵ و اهالی جزایر عمان (ارتیره) ذکر شده است (هرودوت، ۱۳۸۹، ج ۱: ۳۹۹-۴۰۱).

گسترش هویت کارمانیا (Carmanian) را می‌توان از طریق گذر زمان در سطح اداری دنبال کرد. هرودوت گرمانی‌ها (کرمانی‌ها) را در میان قبایل پارسی طبقه‌بندی می‌کند و روشن است که در زمان داریوش اول و کتیبه‌های او، دامنه آن‌ها در پارسا قرار داشت و یک دهیو (ساتراپی) را شامل نمی‌شد؛ با این حال، لوح‌های باروهای تخت جمشید (PFAT) نیز به یک هویت اداری مشخص در پارسا اشاره دارد که می‌توان بر اساس آن تابلویی معتبر از افراد دارای مقام و شخصیت‌های عالی‌رتبه‌ی پارسی در هر ساتراپی به دست آورد. در همین اسناد از شخصیتی به نام «کرکیش»^۶ در کرمانیه نام رفته است (de Planhol and Hourcade, 2017). بریان، ۱۳۷۹: ۷۴۰-۷۴۱).

جدایی کرمان از پارس

یوزف مارکوارت، به نقل از کتاب جغرافیای موسی خورنی می‌نویسد: کورمان یا کُرمَن به زبان ارمنی معمولاً «کرمان» است و در فارسی قدیم «کرمانه»، سرزمین قدیمی «یوتیه» است که در اثر سقوط به دست «وه‌یازداته»^۷ از پارس جدا شد و با ناحیه‌ی شرقی «اسه‌گرت»^۸، «زرنکه»^۹، «هرهووتیش»^{۱۰} و «مکه»^{۱۱} به صورت ساتراپی واحدی درآمد (مارکوارت، ۱۳۷۳: ۷۰). به زودی نام قدیمی و اصلی آن از بین رفت. در نزد مورخ یونانی «کتزیاس»^{۱۲}، این ایالت بنابر نام حومه‌ی آن «کرمانه» نامیده شد (به نقل از مارکوارت، ۱۳۷۳: ۷۰-۷۱).

در زمان مرگ داریوش سوم (۳۳۶-۳۳۰ ق.م) و پیروزی اسکندر، کرمانیا گفته می‌شود که توسط یک ساتراپ اداره می‌شد (de Planhol and Hourcade, 2017).

با توجه به مباحث بیان‌شده، می‌توان جایگاه کرمان در دوره‌ی هخامنشی را این‌گونه ارزیابی کرد که در ابتدا جزئی از پارس بوده است اما بعد از شورش‌هایی که در زمان داریوش اول صورت گرفت، بخشی از آن و یا تماماً از پارس جدا و به همراه ساگارتیان و سارنگیان (زرنگ) و اوتیان و ساکنان جزایر خلیج فارس جزء ایالت چهاردهم ایران یعنی درنگیانه (هرهوواتیش) درآمد است و در اواخر دوران هخامنشی و زمان داریوش سوم احتمالاً به صورت یک ساتراپی مجزا اداره می‌شده است.

موقعیت سیاسی کرمان و ساکنان آن در دوره‌ی هخامنشیان

موقعیت سیاسی کرمان در دوره‌ی کوروش دوم

نام کرمان را در هنگام لشکرکشی کوروش دوم (۵۵۰-۵۲۹) به شرق می‌توان دید: کوروش پس از فتح لیدی به آسیای مرکزی و شرق لشکر کشید. عبور کوروش از جنوب فلات ایران در منطقه‌ی سیستان (دره‌ی هیلمند «هیرمند») مشخص شده است و معلوم است که در آن‌جا اقوام محلی (آریاسپ‌ها) برای او در لحظه‌ای که ارتش‌اش به هنگام خروج از بیابان، در معرض نابودی بوده است، آذوقه تهیه کرده‌اند. متون متأخر ظاهراً این مطلب را نیز تأکید می‌کنند که کوروش، در جریان همین لشکرکشی یا در موقعیتی

¹ Sagartie

² Sarangee

³ Tamanie

⁴ Outie

⁵ Mykes

⁶ Karkiś

⁷ Wahjazdata

⁸ Asagarata

⁹ Den Zaranka

¹⁰ Harahuwatiś

¹¹ Maka

¹² Ctesias

دیگر، از سرزمین رودخانه‌ی کابل (گندار در کتیبه‌های شاهی) و هم‌چنین (گدروزی) و کرمانی (کارمانیه) عبور کرده است (بریان، ۱۳۷۹: ۱۲۰)، و قصد آرام کردن قبیله‌های مکران و «پریکانیان»^۱ را داشته است. شاپور شهبازی با استناد به فرای، پریکانیان را همان «باریز»^۲ منقول در جغرافیای اسلامی می‌داند (شهبازی، ۱۳۸۸: ۲۰۹).

نبونید در کرمان

آنچه به صورت رسمی نام کرمان را در تاریخ هخامنشی ضبط کرده، مربوط به دوره‌ی تسخیر بابل (۵۳۹ یا ۵۳۸ ق.م) توسط کوروش دوم است (باستانی پاریزی، ۱۳۹۴: ۳۰). «برس»^۳ مورخ کلدانی و کاهن معبد مردوک، در مورد سرانجام «نبونید»^۴ پادشاه بابل می‌گوید که کوروش دوم با او با رفت رفتار کرده و به کرمان تبعیدش کرد تا در آن‌جا سکنی گزیند. نبونید در آن‌جا تا آخر عمرش بزیست و در همان‌جا درگذشت (کورت، ۱۳۷۹: ۴۳)؛ بنابراین چنین برمی‌آید که کرمان در آن زمان از ولایات تابعه‌ی کوروش بوده و محلی مطمئن برای او به شمار می‌رفته که تبعیدگاه یکی از دشمنانش شده است و این کار را کوروش ظاهراً از این جهت انجام داده که اولاً کرمان تا بابل فاصله‌ی بسیار داشته و خطر تجدید حیات سیاسی نبونید به کلی منتفی بوده است، دیگر آن که کرمان و شهرهای آن از جهت اینکه در بیابان همیشه در حکم جزیره‌هایی منفرد بوده‌اند و نبونید می‌توانست بدون آزار اطرافیان، دوران اسارت خود را بگذراند و نیش دیگران وی را به نافرمانی ترغیب نمی‌کرد، از جهت تبعید بهترین جای محسوب می‌شدند (باستانی پاریزی، ۱۳۹۴: ۳۰-۳۱).

سپردن شرق به بردیا

با توجه به گزارش کتزیاس^۵، کوروش دوم در هنگام مرگ پسر اولش، «کمبوجیه» را جانشین خود قرار داد و «بردیا»^۶ (تنوکسارس)^۷، پسر کوچک‌ترش را به فرمانداری باکتریان، خوارزمیان^۸، پارتی‌ها و کرمانی‌ها^۹ منصوب کرد، با تأکید بر این که فرمانروایی بر این سرزمین‌ها بدون خراج باشد (بروسیوس، ۱۳۸۸: ۸۸). (Dandamayev, 1988). کمبوجیه که بردیا را در نزد مردم محبوب‌تر از خود می‌دید، نسبت به او حسد ورزید و دستور داد در نهان وی را به هلاکت رسانند. در کتاب تاریخ جامع ایران به نقل از کتزیاس گفته شده است که بردیا مغی به نام اسفندادات (گئوماته‌ی ذکر شده در کتیبه‌ی بیستون) را در خدمت داشت که روزی به دلیل جرمی او را شلاق زد، مغ به کمبوجیه شکایت برد و همین باعث قتل برادر کمبوجیه شد. پس اسفندادات که شباهت زیادی به برادر کمبوجیه داشت به جای او فرماندار ناحیه‌ی پارت و کرمان و باختر و خوارزم شد (موسوی بجنوردی، ۱۳۹۶: ۱، ج ۵۶۶).

۲- موقعیت سیاسی کرمان در دوره‌ی داریوش اول

در هنگام لشکرکشی کمبوجیه به مصر، مغی به نام «گئوماته»، خود را بردیا معرفی و ادعای حکومت کرد. وی شورش خود را از کرمان آغاز کرد که کوروش حکومت آن را به بردیا سپرده بود. کرمان به خاطر همسایگی‌اش با سرزمین اصلی پارس و نیز به سبب ثروت زیاد، برای منظور گئومات بسیار مناسب بود. کرمان دارای طلا در رود «هیکتانیس» و معدن نقره بود. گئومات نخست کوشید تا از کرمان بر پاسارگاد، پایتخت هخامنشی که کوروش بنا کرده بود، چیره شود؛ جالب است که او مستقیماً به پاسارگاد نرفت، شاید می‌ترسید که در دربار گروه زیادی دریابند که او بردیای راستین نیست، پس در همان نزدیکی پاسارگاد در دژی به نام «سیکه-یووتیش»^{۱۰} (شن دژ) موضع گرفت. داریوش اول با شش یار خود (گروه هفت‌تنان) در روز ۲۹ سپتامبر ۵۲۲ قبل از میلاد، پس از قهرمانی‌های بسیار، بر این دژ غلبه کرد و گئومات را به قتل رساند (کخ، ۱۳۸۷: ۱۴-۱۵).

¹ Paricanioi

² Bariz

³ Berose

⁴ Nabonid

⁵ Ctesias

⁶ Bardiya

⁷ Tanyoxarces

⁸ Choramnians

⁹ Carmanians

¹⁰ Sikayuvatiš

شورش وهیازداته

در زمان داریوش اول شورش‌هایی در امپراطوری هخامنشی صورت گرفت که باعث تغییراتی در کل امپراطوری شد. از جمله‌ی این شورش‌ها شورش «وهیازداته» (وهیژداته) بود که در نهایت باعث سرکوبی وهیازداته و جدایی کرمان از پارس شد. نام‌های ذکر شده در کتیبه‌ی بیستون نشان می‌دهد که شورش وهیازداته احتمالاً در منطقه‌ای در محدوده‌ی شرق و جنوب شرقی تخت جمشید در مجاورت منطقه‌ی فسا بوده است. همین منطقه می‌تواند، مرکز شورش و قیام وهیازداته علیه داریوش بوده باشد که توانست از همین منطقه، قیام خود را تا نواحی کرمان، زرنک، آراخوسیا و تگوش نیز گسترش دهد (موسوی بجنوردی، ۱۳۹۶، ج ۱: ۵۹۹).

هرودوت فاش می‌سازد که وفاداری یک نایب‌السلطنه نشین (ساتراپی) سبب می‌شود تا قلمرو او با منضم شدن نواحی دیگر وسعت یابد. آن طوایف سرکش مادی که به جزایر خلیج فارس تبعیدشده بودند و هم‌چنین سه طایفه متمرّد پارسی «یائوتیه»^۱ و «ماچی» (میک‌ها)^۲ در لارستان و اسگراتیة^۳ (ساگارتی) در کرمان (به دلیل همکاری در شورش وهیازداته) با مجبور شدن به پرداخت باج هنگفت، از نظر مراتب اجتماعی تنزل رتبه یافته بودند و همه ضمیمه‌ی ساتراپ نشین وفادار «هرهوواتیش» (هره‌واتیش)^۴ شدند. از فهرست‌های رسمی برمی‌آید، این ساتراپی را حتی بیش از این وسعت داده بودند، زیرا زرنک را نیز از ساتراپ نشین «پارثوه» جدا کرده و به آن افزوده بودند (که ناحیه‌ی چهاردهم در فهرست هرودوت را تشکیل می‌دادند)، نام ساتراپ آن «ویونه» بود (توین بی، ۱۳۷۹: ۱۲ و ۱۰۲).

۳- موقعیت سیاسی کرمان در دوره‌ی داریوش سوم

موقعیت طبیعی کرمان و دورافتادگی آن موجب شد که داریوش سوم پس از شکست در مقابل اسکندر^۵، به این منطقه پناه آورد؛ چنان‌که برخی منابع محلی و روایت‌های تاریخی غیرکلاسیک ذکر کرده‌اند که پس از شکست داریوش سوم در نبرد با اسکندر، او به‌سوی شرق گریخت و تا دامنه‌های جبال بارز کرمان پیش رفته و از مردم آنجا کمک خواسته است (وزیری، ۱۳۸۵: ۱۷؛ باستانی پاریزی، ۱۳۶۰: ۶۵۳). به قول آریان، داریوش سوم، آخرین پادشاه هخامنشی، پس از شکست از اسکندر به «پاری‌تاکن» گریخت. به روایت «کنت کورث»: اسکندر چون شنید که داریوش از همدان رفته است، راه خود را از همدان تغییر داد، شتافت تا به داریوش برسد. در آخر پاری‌تاکن شهری است طبس نام، در آن‌جا به اسکندر گفتند که داریوش باختر کرده است» (وزیری، ۱۳۸۵: ۲۷). شاپور شهبازی پاری‌تاکن را کوه‌های جبال بارز کرمان می‌داند و از رام کردن قبایل مکران و پریکانیان (باریز دوران اسلامی) توسط کوروش دوم استناد آورده است^۶. پس داریوش ضمن فرار از برابر اسکندر خود را به دامنه‌های جبال بارز کرمان رسانده و از آن‌ها کمک خواسته تا یک نوع جنگ پارتیزانی به کمک قبایل پاری‌تکانی = پاریز، علیه اسکندر راه بیندازد که توفیق نیافته است.

جایگاه ساکنان کرمان در نیروی نظامی هخامنشیان

در ارتش و نیروی نظامی هخامنشیان، نقش ساکنان کرمان دیده می‌شود. در کنار گارد جاویدان ده‌هزار نفری که پیاده نظام بود، هنگ‌های هزار نفری سواره‌نظام نیز وجود داشت. به هنگام جنگ علاوه بر این سپاهیان ثابت و قوای ساتراپ نشین‌های مختلف امپراطوری بزرگ ایران، دهقانانی که از طرف شاه، زمین‌هایی را برای کاشت و برداشت در اختیار داشتند متقابلاً به‌عنوان سرباز در ارتش، به خدمت گرفته می‌شدند. به نظر می‌رسد که سربازان منطقه‌ی «پیشیاخوادا»^۷ در شرق تخت جمشید و در خاک کرمان، قابل‌اعتمادتر و ضربتی‌تر بوده‌اند. از لوح‌های دیوانی برمی‌آید که از آن‌ها به‌دفعات برای مأموریت‌های ویژه دعوت شده است (کخ، ۱۳۸۷: ۲۹۸-۲۹۹).

در وصفی که هرودوت از آرایش جنگی نیروهای اعزامی خشایارشا به یونان می‌کند، اسگرتیه‌های جنوب شرقی (سگرتیه) مردمی بیابانگرد و عقب‌مانده و محافظه‌کار معرفی می‌شوند که تنها به‌عنوان سواره‌نظام به‌کار می‌روند و سلاح اصلی آن‌ها کمند است، به

^۱ Yautiya

^۲ Maciya

^۳ Asagratiya

^۴ Harahavatiš

^۵ Alexandr

^۶ در بخش موقعیت سیاسی کرمان در دوره‌ی کوروش دوم به آن اشاره شد.

^۷ Paišyaxvādā

زبان پارسی سخن می‌راندند. در سال ۴۸۰ قبل از میلاد، به پیاده‌نظام سپاه خشایارشا وابسته‌اند، اما تجهیزات آن‌ها مخلوطی است از سازو برگ پارسی‌ها و جنگ‌افزارهای پکتیه‌ها. از همین آخرین اطلاعاتی که هرودوت می‌دهد، می‌توان استنباط کرد که اینان مقیم کرمان بوده‌اند که در همسایگی بلا فصل شمال شرقی لارستان فارس قرار داشت (توین بی، ۱۳۷۹: ۱۰۲). هر چند داریوش اول در کتیبه‌ی بیستون، برخلاف اسگرتیه‌های شمال غربی از اسگرتیه‌های جنوب شرقی نام نمی‌برد، این واقعیت که فقط در یکی از شش فهرست رسمی دهیوها (ساتراپی) از اینان اسم برده شده، قرینه‌ایست که اسگرتیه‌های جنوب شرقی نیز مورد بی مهری داریوش قرار گرفته بودند. اینان لابد یکی از طوایفی بودند که بر علیه داریوش قیام کرده و به طرفداری از «وه‌یازدانه» یاغی شده بودند. چون نیروی اعزامی وه‌یازدانه که به گندار هجوم بردند، فقط در صورتی می‌توانسته‌اند چنان فاصله‌ی دوری را طی کنند که سوار بر اسب باشند؛ شاید بتوان حدس زد که اسگرتیه‌های جنوب شرقی ستون فقرات نیروی اعزامی وه‌یازدانه را تشکیل می‌داده‌اند (تویی بی، ۱۳۷۹: ۱۰۳).

موقعیت اقتصادی کرمان در دوره‌ی هخامنشیان

هرودوت در تقسیم‌بندی حوزه‌های مالیاتی، از بیست ساتراپی نام می‌برد که داریوش اول آن‌ها را برقرار کرد. بر این اساس ساتراپ نشین چهاردهم که شامل ساگارتی‌ها، سارانگی‌ها (زرنگ)، تامانیان، اوتیان، میکیان و ساکنان جزایری که در دریای اتریره (دریای عمان) قرار دارند و شاه بزرگ (داریوش اول) کسانی را که «مهاجرین» می‌نامیدند و در حقیقت تبعیدی‌ها بودند، در آن‌جا مستقر می‌کرد، جمعاً خراجی به مبلغ شش صد تالان می‌پرداختند، می‌شد که اوتیها یا یوتیا ساکن ناحیه‌ی کرمان امروز بوده‌اند (سامی، ۱۳۸۹: ۶۷).

در سال ۵۲۱ قبل از میلاد، در منشور بنیان‌گذاری کاخ داریوش اول در شوش، از کلمه‌ای صحبت می‌شود که چوب درختی است و برای استحکام بنای ساختمان به کار رفته و خاص کرمان بوده است (دانشور، ۱۳۸۲: ۱۶. باستانی پاریزی، ۱۳۹۴: ۳۱). در این منشور داریوش می‌گوید: «الوار کاج- این، کوهی لبنان نام، از آن آورده شد. قوم آسوری، آن را تا بابل آورد. از بابل کاری‌ها و یونانی‌ها تا شوش آوردند. چوب یاکا (بیش مگن) از گنداره و کرمان آورده شد» (کورت، ۱۳۷۹: ۶۴). پروفیسور «دونالد کنت» اشاره می‌کند که داریوش در همین کتیبه از کرمانه به عنوان منبع طلای به کاررفته در کاخ یاد کرده است (توین بی، ۱۳۷۹: ۱۰۲).

کرمان بیش‌ترین نقش خود را در اقتصاد هخامنشیان ایفا می‌کرد. کرمان علاوه بر پرداخت خراج، با توجه به اظهارات استرابو، دارای معادنی بود که از آن‌ها (نقره، مس، اورر، طلا، اورپتم و نمک) استخراج می‌شده است (de Planhol and Hourcade, 2017). استرابو در جغرافیای خود به منابع و محصولات کشاورزی کرمانی‌ها اشاره دارد: «آن‌جا همه گونه درختان میوه را می‌توان یافت، به‌استثنای درخت زیتون. محصولات کشاورزی آن همانند پارس است، از جمله انگور؛ انگور مشهور کرمانیا که گاهی خوشه‌های آن به دو ذراع می‌رسد، از همین سرزمین به‌دست می‌آید. خوشه‌های پر از دانه‌های بزرگ انگور و این‌گونه انگور در آن‌جا بیشتر از هر جای دیگری محصول می‌دهد. اونسیکریتوس از وجود رودخانه‌ای «رودخانه هیکتانیس» (هلیل رود) در کرمانیا خبر می‌دهد که با خود ذرات طلا می‌آورد. می‌گوید در آن‌جا معدن نقره و مس و خاک سرخ فراوان است. دو کوه دارد، یکی از گوگرد و دیگری از نمک» (استرابو، ۱۳۸۲: ۳۱۵-۳۱۶).

معادن سرشار مس کرمان که تصفیه‌ی آن نیز به‌سادگی ممکن است و چه‌بسا فلز را تقریباً به حالت خالص توان دید، در آن روزگار مهم‌ترین منبع استخراج این فلز بوده است. به نقل از باستانی پاریزی: «اخیراً در کوهستان ما، پاریز سیرجان به یک معدن بزرگ مس دست یافته‌اند و شرکت‌های آمریکایی و ایرانی به استخراج آن دست‌زده‌اند، هنگام زدن چاه‌گمانه و نمونه‌برداری، به تونل‌هایی برخوردند که قرن‌ها پیش مورد بهره‌برداری قرار گرفته است. مهندسان، تاریخ بهره‌برداری را پیش از اسلام تخمین می‌زدند و عجب این بود که دقیق‌ترین رگه‌های معدن را به‌دست آورده بودند. حدس مهندسان وقتی تأیید شد که در منتهی‌الیه یک تونل که قرن‌ها پیش مورد بهره‌برداری بوده و کم‌کم پر شده بود؛ پس از خاک‌برداری، به یک‌مشت سکه‌های زمان هخامنشی برخورد کردند؛ این سکه‌ها معلوم نشد چگونه به انتهای این تونل راه‌یافته؟ آیا از دست کارگران افتاده بوده است و یا کارگری آن را پنهان کرده و فراموش کرده ببرد، یا اینکه بعدها کسی در آنجا نهان کرده است؟ به‌هرحال، قدمت کار به‌پیش از اسلام می‌رسد» (باستانی پاریزی، ۱۳۹۴: ۳۱-۳۲).

جاده‌های کرمان

لوحه‌های تخت جمشید (پرسپولیس) وجود جاده‌های عظیم را در این دوره تأیید می‌کنند. در این لوحه‌ها، حرکت گروه‌ها یا افرادی که وارد ایران می‌شده یا در ایران مسافرت می‌کرده‌اند، ثبت شده است و ما می‌توانیم از آن‌ها پی ببریم که هندوستان، آراخوزیا، کرمان و بلخ همگی از طریق نظام عظیم راه‌های ایران با هم ارتباط داشته‌اند (کورت، ۱۳۷۹: ۱۱۵). هم‌چنین علاوه بر راه ارتباطی شوش - پرسپولیس (تخت جمشید) که به دفعات مورد اشاره واقع شده است، راه باختریش (۲ بار)، کرمانیه (۹ یا ۱۰ بار)، هند (۷ بار)، هرخواتیش و قندهار (۱۱ بار)، آریه (۴ بار)، ساگارتیه (۲ بار)، ماد (۱ بار)، بابل (۱ یا ۲ بار)، مصر (۱ بار) و سارد (۳ بار) تکرار شده‌اند (بریان، ۱۳۷۹: ۷۵۱-۷۵۲).

در آستانه‌ی نوروز سال ۳۹۵ قبل از میلاد، شهر کرمان (کرمانیا) مرکز تجارت منطقه‌ی جنوب شرقی امپراطوری ایران اعلام شد و پنج جاده‌ی اصلی جنوب شرق به آن پیوند داده شد. با استناد منابع یونانی، این پنج راه مهم عبارت بودند از: راه کرمان به پایتخت (تخت جمشید در پارس)، راه کرمان به پارس (پاسارگاد)، راه کرمان به هرمز، راه کرمان به ایالت سند (شهر پتاله) و راه کرمان به مرکز افغانستان (باختر). با رسیدن این پنج راه به شهر، کرمان در ۲۴۰۰ سال پیش، نوروز باشکوهی داشت (نجمی، ۱۳۸۱، ج ۱: ۲۱).

فرهنگ و آداب و رسوم ساکنین کرمان در دوره‌ی هخامنشیان

کرمانی‌ها را، همان‌طور که در بخش‌های قبل اشاره شد، هرودوت از قبایل پارسی و کشت‌گر و زیر اسم گرمانی‌ها نام می‌برد (بریان، ۱۳۷۹: ۱۰۵۸). به عقیده‌ی استرابو روش‌های فنی کشاورزی نزدیک به پارس‌ها داشته‌اند، لیکن روایت استرابو در همان حال نشان می‌دهد که کرمانی‌ها تا چه حدی عادات خاص خود را حفظ کرده بودند و به‌ویژه برخی آداب و مقررات اجتماعی آن‌ها دور از رومی بوده که در نزد پارسیان می‌بینیم (Briant, 2001)؛ مثلاً «تا زمانی که سر یکی از دشمنان خود را نبریده و برای شاه خود هدیه نمی‌آورد، ازدواج نمی‌کردند. شاه کرمانیا تمام این سرهای بریده را در قصر خود انبار می‌کرد. زبان این سرهای قطع شده را بریده و با آرد آغشته می‌کرد، خودش می‌چشید، سپس آن را به کسی که هدیه آورده بود پس می‌داد تا آن را با بستگانش بخورند. هر شاهی که برایش تعداد بیشتری سر هدیه می‌آوردند، از احترام بیشتری برخوردار بود» (استرابو، ۱۳۸۲: ۳۱۵-۳۱۶). البته در همین حال نثارخوس یادآور می‌شود که زبان و بیشتر آداب و رسوم مردم کرمانیا شباهت زیادی با مردم پارس دارد^۱، جز آن‌که به دلیل کمبود اسب در کرمانیا، بیشتر سوار الاغ می‌شوند حتی در هنگام جنگ (کوک، ۱۳۹۰: ۳۲۸-۳۲۹). هم‌چنین استرابو ادامه می‌دهد که آن‌ها مردمی جنگ‌جو بوده‌اند و برای ایزد جنگ، «ارس» نیز قربانی می‌کردند (استرابو، ۱۳۸۲: ۳۱۵-۳۱۶). هرودوت، اسگرته‌های جنوب شرقی را مردمی بیابانگرد و عقب‌مانده و محافظه‌کار معرفی می‌کند که در ارتش خشایارشا حضور داشته‌اند و سلاح اصلی آن‌ها کمند بوده و به زبان پارسی سخن می‌رانده‌اند و طبق اطلاعات هرودوت ساکن کرمان بوده‌اند (توبین بی، ۱۳۷۹: ۱۰۲). به علاوه اوتیان (یوتیه) نیز به عنوان ساکنین کرمان مردمی فقیر و عقب‌مانده ذکر شده‌اند (دیاکونف، ۱۳۷۹: ۳۲۸).

نتیجه‌گیری

بررسی جغرافیای تاریخی کرمان در دوره هخامنشی نشان می‌دهد که این سرزمین به دلیل موقعیت جغرافیایی، منابع طبیعی و نقش راهبردی خود، جایگاهی کلیدی در ساختار امپراتوری داشته است. تقسیم‌بندی شمال فقیر و بیابانی و جنوب حاصل‌خیز، نه تنها الگوی سکونت و کشاورزی را تعیین می‌کرد، بلکه سیاست‌های اقتصادی و نظامی هخامنشیان را نیز تحت تأثیر قرار می‌داد. منابع معدنی و خاک حاصل‌خیز جنوب کرمان، ضمن تأمین مواد خام مورد نیاز امپراتوری، اهمیت نمادین نیز داشت؛ چنان‌که استفاده از چوب‌های این منطقه در بناهای تخت جمشید و شوش، بیانگر نقش اقتصادی و فرهنگی کرمان در پروژه‌های سلطنتی بوده است.

^۱ برونر در تحلیل این شباهت نوشته است که: کرمان به واسطه‌ی نزدیکی و بازرگانی به پارس و ماد گرایش داشت. مردمی که در کرمان زندگی می‌کنند احتمالاً از استان‌های غربی به اینجا کوچیده بودند، به ویژه هنگامی که ناحیه‌ی کرمان بخشی از پادشاهی پارس بوده است (برونر، ۱۳۸۷: ۱۸۰).

تحلیل کتیبه‌ها و منابع تاریخی نشان می‌دهد که کرمان، به‌عنوان ساتراپی چهاردهم و تحت عنوان «بوتیا»، در شبکه ساتراپی‌های هخامنشی نقش راهبردی داشت. منابع انسانی، مالی و طبیعی این منطقه به پایتخت‌ها و دیگر ساتراپی‌ها ارسال می‌شد و این ارتباطات، کرمان را به نقطه‌ای کلیدی در حفظ انسجام سیاسی و اقتصادی امپراتوری تبدیل می‌کرد. همچنین موقعیت کرمان به‌عنوان گذرگاه میان مرکز ایران و مناطق شرقی، اهمیت راهبردی آن را در مدیریت مسیرهای تجاری و امنیت مرزها افزایش می‌داد.

از منظر سیاسی، نقش کرمان فراتر از تأمین منابع بود. تبعید نیونید، پادشاه شکست‌خورده بابل، به این منطقه نشان می‌دهد که کرمان در سیاست‌های هخامنشیان برای تثبیت قدرت و کنترل اقوام تابع نیز اهمیت داشته است. این اقدام حکایت از جایگاه استراتژیک کرمان به‌عنوان منطقه‌ای دورافتاده اما کلیدی در محاسبات امپراتوری دارد.

در زمینه اقتصادی، تحلیل جغرافیای تاریخی نشان می‌دهد که سرزمین کرمان با منابع معدنی، خاک حاصلخیز و ظرفیت کشاورزی محدود، نقش مؤثری در تأمین نیازهای امپراتوری ایفا می‌کرد. نیمه شمالی بیابانی و کم‌حاصل نیز به‌عنوان مرز طبیعی و محافظتی برای مرکز امپراتوری عمل می‌کرد، ضمن آنکه مانع نفوذ و تجاوز قبایل مهاجم می‌شد.

همچنین، بررسی روند تحولات تاریخی-سیاسی کرمان در دوره هخامنشی نشان می‌دهد که این سرزمین نقشی هم‌زمان اقتصادی، سیاسی و استراتژیک داشت و توانسته بود پیوندهای میان مرکز و مناطق هم‌مرز امپراتوری را تقویت کند. کرمان، با توجه به ویژگی‌های جغرافیایی، منابع اقتصادی و موقعیت استراتژیک، نه‌تنها بخشی از شبکه اقتصادی امپراتوری بود بلکه نقشی کلیدی در ثبات سیاسی و انسجام هخامنشیان ایفا می‌کرد.

به‌این‌ترتیب، مطالعه جغرافیای تاریخی کرمان، امکان درک دقیق‌تر از جایگاه این منطقه در سیاست‌های اقتصادی و سیاسی هخامنشی را فراهم می‌کند. یافته‌ها نشان می‌دهد که کرمان با ویژگی‌های طبیعی و انسانی خود، به‌عنوان پل ارتباطی، منبع اقتصادی و نقطه راهبردی، نقشی حیاتی در حفظ انسجام و کارآمدی امپراتوری داشته است. این پژوهش تأکید می‌کند که تحلیل هم‌زمان جغرافیای تاریخی و تاریخ سیاسی، کلید فهم ارتباط میان محیط طبیعی و تحولات سیاسی در تاریخ ایران باستان است و اهمیت کرمان را در شبکه گسترده هخامنشیان روشن می‌سازد.

منابع

- استرابو. (۱۳۸۲). جغرافیا، سرزمین‌های زیر فرمان هخامنشیان، (چاپ اول)، مترجم: صنعتی‌زاده، همایون، تهران: بنیاد موقوفات محمود افشار.
- بارتولد، ویلهلم. (۱۳۷۷). جغرافیای تاریخی ایران، مترجم: صنعتی‌زاده، همایون، تهران: نشر ادبی و تاریخی موقوفات محمود افشار یزدی.
- باستانی پاریزی، محمد ابراهیم. (۱۳۹۴). وادی هفتواد، (چاپ اول)، تهران: علم.
- باستانی پاریزی، محمد ابراهیم. (۱۳۶۰). آیا داریوش سوم هم از کرمان گذشته است. مجله چیستا (ادبیات و زبان‌ها)، ۶، ۶۵۲-۶۵۷.
- <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/180283/%D8%A7%DB%8C%D8%A7-%D8%AF%D8%A7%D8%B1%DB%8C%D9%88%D8%B4-%D8%B3%D9%88%D9%85-%D9%87%D9%85-%D8%A7%D8%B2-%DA%A9%D8%B1%D9%85%D8%A7%D9%86-%DA%AF%D8%B0%D8%B4%D8%AA%D9%87-%D8%A7%D8%B3%D8%AA>
- بروسیوس، ماریا. (۱۳۸۸). شاهنشاهی هخامنشی (از کوروش بزرگ تا اردشیر اول)، (چاپ اول)، مترجم: مشایخ، هایده تهران: ماهی.
- برونر، کریستوفر. (۱۳۸۷). تقسیمات جغرافیایی و اداری، تاریخ ایران از سلوکیان تا فروپاشی دولت ساسانیان، (چاپ چهارم)، ج ۳، مترجم: انوشه، حسن، گردآورنده: یارشاطر، احسان تهران: امیرکبیر. ۱۴۹-۱۷۸.
- بریان، پیر. (۱۳۷۹). تاریخ امپراتوری هخامنشیان (از کوروش تا اسکندر)، (چاپ سوم)، مترجم: سمسار، مهدی، تهران: زریاب.
- بیک محمدی، حسن. (۱۳۸۶). مقدمه‌ای بر جغرافیای تاریخی ایران، اصفهان: دانشگاه اصفهان.
- پیرنیا، حسن. (۱۳۶۹). تاریخ ایران باستان، (چاپ چهارم)، ج ۱، تهران: دنیای کتاب.
- تاج‌پور، میرمحمدعلی؛ و تاج‌پور، رضوان. (۱۳۹۰). رابر سرچشمه‌ی هیکتانیس (هلیل رود)، (چاپ اول)، کرمان: کرمان شناسی.
- توین بی، آرنولد. (۱۳۷۹). جغرافیای اداری هخامنشیان، (چاپ اول)، مترجم: ثاقب فر، مرتضی، تهران: خیراندیش، اسدالله. (۱۳۶۸). با من به کرمان بیایید، کرمان: وحید.
- دانشور، محمد. (۱۳۸۲). قلعه دختر تا دقیانوس، (چاپ دوم)، کرمان: مرکز کرمان شناسی.
- دریا گشت، محمد رسول. (۱۳۷۰). کرمان در قلمرو تحقیقات ایرانی، کرمان: مرکز کرمان شناسی.

- دیاکونف، میخائیل میخائیلوویچ. (۱۳۷۹). تاریخ ماد، (چاپ چهارم)، مترجم: کشاورز، کریم، تهران: علمی و فرهنگی.
- رجبی، پرویز. (۱۳۸۰). هزاره‌های گمشده (هخامنشیان به روایتی دیگر)، (چاپ اول)، ج ۲، تهران: توس.
- رفعتی، حسین. (۱۳۸۶). جبرفت در آینه‌ی تاریخ، (چاپ اول)، کرمان: کرمان شناسی.
- سامی، علی. (۱۳۸۹). تمدن هخامنشی، ج ۲، (چاپ دوم)، ج ۲، تهران: سمت.
- شارپ، رلف نارمن. (۱۳۸۸). فرمان‌های شاهنشاهان هخامنشی، (چاپ سوم)، تهران: پازینه.
- شهبازی، شاپور. (۱۳۸۸). زندگی و جهان‌داری کوروش کبیر، (چاپ اول)، تهران: دنیای کتاب.
- صفاء، عزیزالله. (۱۳۹۰). تاریخ جبرفت و کهنوج، (چاپ دوم)، کرمان: کرمان شناسی.
- کیخ، هایدماری. (۱۳۸۷). از زبان داریوش، (چاپ سیزدهم)، مترجم: رجبی، پرویز، تهران: کارنگ.
- کرمان در یک نگاه. (۱۳۸۹). ویراستار محمد صادق بصیری، کرمان: مرکز کرمان شناسی.
- کورت، آملی. (۱۳۷۹). هخامنشیان، (چاپ دوم)، مترجم: ثاقب فر، مرتضی، تهران: ققنوس.
- کوک، جان مانوئل. (۱۳۸۷). «ظهور هخامنشیان و بنیانگذاری امپراطوری هخامنشی»، تاریخ ایران (هخامنشیان)، (چاپ دوم)، ج ۲، مترجم: ثاقب فر، مرتضی، تهران: جامی. ۱۱-۱۲۱.
- کوک، جان مانوئل. (۱۳۹۰). شاهنشاهی هخامنشی، (چاپ پنجم)، مترجم: ثاقب فر، مرتضی، تهران: ققنوس.
- مارکوارت، یوزف. (۱۳۷۳). ایرانشهر بر مبنای جغرافیای موسی خورنی، (چاپ اول)، مترجم: میر احمدی، مریم، تهران: اطلاعات.
- مسعودی، ابوالحسن. (۱۳۶۵). التنبیه و الشراف، (چاپ دوم)، مترجم: پاینده، عبدالقاسم، تهران: علمی و فرهنگی.
- مشکور، محمد جواد. (۱۳۹۳). کارنامه اردشیر بابکان، تهران: دنیای کتاب.
- مشکور، محمدجواد. (۱۳۷۱). جغرافیای تاریخی ایران باستان، (چاپ اول)، تهران: دنیای کتاب.
- موسوی بجنوردی، کاظم. (۱۳۹۶). تاریخ جامع ایران، (چاپ سوم)، ج ۱، تهران: مرکز دائرةالمعارف.
- نجمی، شمس‌الدین. (۱۳۸۱). گاهشماری تاریخ کرمان، ج ۱، کرمان: مرکز کرمان شناسی.
- نهیچی، عبدالحسین. (۱۳۸۰). جغرافیای تاریخی شهرها، تهران: مدرسه.
- وزیری، احمدعلی خان. (۱۳۸۵). تاریخ کرمان، ج ۱، (چاپ پنجم)، ج ۱، تهران: علم.
- وزیری، احمد علی خان. (۱۳۸۵). جغرافیای کرمان، تهران: علم.
- هرودوت. (۱۳۸۹). تواریخ، (چاپ اول)، ج ۱، مترجم: ثاقب فر، مرتضی، تهران: اساطیر.

References:

- Briant, P. (2001). *Germanioi: Encyclopaedia Iranica*.
- Caldwell, J. R. (1967). *Investigations at Tal-i-Iblis*, Illinois state Musium, preliminary Report No 9.
- Dandamayev, M. A. (1988). *Bardia: Encyclopaedia Iranica*.
- Deplanhol, X., & Hourcade, B. (2017). *Kerman ii. Historical Geography: Encyclopaedia Iranica*. III, 211-219.
- Lamberg- Karlovsky, C. C. (1970). *Excavations at Tepe Yahya, Iran Progress Report No.1*, Cambridge, Massachusetts.
- Lamberg- Karlovsky. C. C. (1971). *The Proto- Elamite settlement at Tepe Yahya, Iran, Volume IX*.
- Majidzadeh, Y. (1976). *The lord of Aratta*, Journal of the Near Eastern Studies, Vol. 35.
- Schmitt, R. (1990). *Carmania: Encyclopaedia Iranica*, "Karmania", Schwarz, Iran.

COPYRIGHTS

© Authors retain the copyright and full publishing rights. This is an open access article under the CC BY-NC license:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Publisher: Urmia University.